

UDK 821.134.3-1:81'38

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćen za tisak 31. 5. 2026.

<https://doi.org/10.29162/jez.2026.1>

Daliborka Sarić

Majda Bojić

Nina Lanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Tematizacija jezika u suvremenoj luzofonskoj poeziji

U okviru istraživanja jezičnih ideologija i kritičke analize diskursa, članak analizira načine na koje je reprezentiran portugalski jezik u suvremenoj poeziji pisanoj na portugalskom jeziku. Iz korpusa poetskih tekstova eminentnih autora s portugalskog govornog područja (npr. Oswald de Andrade, Manuel Bandeira, Menotti del Picchia, Manuel Rui, Vasco Graça Moura) izdvojene su ideološki angažirane pjesme koje tematiziraju društveni status portugalskog jezika, odnosno njegovih govornika. U središtu je interesa rada identifikacija jezičnih ideologija zastupljenih u navedenim tekstovima te njihova povezanost s relevantnim elementima društveno-povijesne i književne pozadine, kao i s konkretnim jezičnim sredstvima i diskursivnim strategijama koje služe artikulaciji ideoloških pozicija. Analiza pokazuje postojanje dva osnovna tipa poetskog diskursa o portugalskom jeziku, emancipatorskog i purističko-konzervativnog. Emancipatorski diskurs ističe se u poeziji brazilskih modernista i svojstveno mu je osporavanje kulturnog i jezičnog autoriteta modeliranog prema europskoportugalskom standardu te promoviranje norme bliže vernakularu. Purističko-konzervativni diskurs, oprimjeren prvenstveno djelom portugalskog pjesnika Vasca Graça Moure, oslanja se na institucionalno podržane ideologije temeljene na neempirijskim pretpostavkama o jeziku. Pjesničke refleksije o jeziku iskazuju se kako izravnim propitivanjima tako i implicitno, uporabom jezičnih struktura koje se uklapaju u normativni ideal ili ga destabiliziraju svojom nestandardnošću.

Ključne riječi: poezija, portugalski jezik, jezične ideologije, kritička analiza diskursa

1. Uvod

Portugalski je službeni jezik u Portugalu, Brazilu, Angoli, Zelenortskej Republici, Gvineji Bisau, Mozambiku, Svetom Tomi i Principu te Istočnom Timoru. Kada je riječ o standardnim dijalektima, možemo govoriti o europskom i brazilskom portugalskom, dok su afričko-portugalske norme tek na putu definiranja. Ako uzmemo u obzir njegovu multikontinentalnost i pluricentričnost, s različitim društveno-političkim statusom njegovih varijeteta, odnosno govornika koji se njima koriste, portugalski jezik je plodno tlo za proučavanje jezičnih ideologija izraženih u različitim tipovima diskursa. Cilj je ovog rada stoga ispitati koje se jezične ideologije afirmiraju ili osporavaju u poetskom diskursu te kojim se diskursivnim strategijama to postiže. Prostor poetske slobode pritom je specifičan s obzirom na sjedinjenje umjetničkih i ideoloških aspekata poetskog izričaja te s obzirom na status autora kao pripadnika jednog sloja društvene, intelektualne elite, i to one koja je percipirana kao posebno mjerodavna po pitanjima jezika. Poimanje jezika i povezanih identitetskih pitanja analiziramo na korpusu pjesama eminentnih autora s luzofonskog govornog područja, koje kao osnovni motiv uzimaju sam portugalski jezik. Motiv pjesama stoga je jedini unaprijed zadani kriterij odabira, dok tekstove ne povezuju nužno geografske i uže kronološke odrednice. Rad odgovara na sljedeća istraživačka pitanja: i) koje se jezične ideologije afirmiraju ili osporavaju u analiziranom poetskom diskursu; ii) kojim se diskursivnim strategijama to postiže; iii) na koji su način poetski iskazi povezani sa širim društvenopovijesnim kontekstom.

2. Teorijski i metodološki pristup poetskim refleksijama o jeziku

Budući da je cilj rada identificirati jezične ideologije iskazane u odabranim pjesmama, kao i načine na koje autor koristi jezik kako bi promicao određeni model stvarnosti, problematiku poetske tematizacije samoga koda razmatramo iz perspektive jezičnih ideologija (Milroy 1999, Irvine i Gal 2000, Lippi-Green 2012; Starčević i dr. 2019) i kritičke analize diskursa (Van Dijk 1993, Wodak i Meyer 2001), čiji je središnji interes razotkrivanje tekstualno (ali i posredstvom drugih semiotičkih fenomena) konstruiranih društvenih odnosa moći, proizašlih iz privilegiranog pristupa društvenim resursima poput bogatstva ili obrazovanja koji omogućuje kontrolu nad podređenim skupinama (Machin i Mayr 2012). S obzirom na važnost šireg interpretativnog okvira na makrorazini razmatramo ključne aspekte povijesne i društvene pozadine nastanka odabranih pjesama. Za tumačenje brazilskog sociolingvističkog konteksta oslanjamo se na doprinos Bagna (2019) i Faraca (2008, 2018, 2021), čiji je rad posvećen istraživanju nastanka i učinaka modela jezične standardizacije u Brazilu, razotkrivanju jezičnih predrasuda prisutnih u brazilskom društvu i zagovaranju izgradnje norme utemeljene na autentičnoj jezičnoj praksi. U Portugalu je u novije vrijeme istaknut rad Nevesa (2018, 2021), sustavno usmjerenog na razbijanje jezičnih mitova i promicanje razumijevanja jezika kao dinamičnog sustava.

Osobita se pozornost posvećuje analizi metaforičkih izraza, čija sugestivna snaga i potencijal izazivanja emocionalnih reakcija uvelike pridonose oblikovanju predodžbi o stvarnosti (Charteris-Black 2004).¹ U tom se kontekstu ističu ontološke metafore poput onih koje jezik, shvaćen kao fiksni kod, prikazuju kao diskretan, fizički objekt (Jansen i dr. 2021), što kao konceptualna osnova podupire ideologiju standardnog jezika i, s tim u vezi, purističke stavove o jeziku. Od ostalih ideoloških mehanizama kojima se oblikuju predodžbe o jeziku i njegovim govornicima posebno se ističe proces ikonizacije (Irvine i Gal 2000: 37-38) – povezivanje jezika i jezičnih obilježja sa stereotipima o društvenim skupinama.

Iako se obično primjenjuje na političke, institucionalne i medijske tekstove, dakle tekstove šireg javnog dosega, nema bitnih ograničenja u primjeni kritičke analize diskursa (čiji se interdisciplinarni okvir temelji i na kulturnim studijama) na književni, poetski žanr. Štoviše, strateška važnost književnog teksta leži u njegovu prestižu unutar intelektualnih i kulturnih krugova koji su, zbog toga što uživaju simboličku moć (Bourdieu 1991), aktivna mjesta formuliranja jezičnih stavova i jezične politike.

Prilikom odabira tekstova nije se težilo iscrpnosti, već kvalitativnoj reprezentativnosti. Cilj je rada odabrati poetske tekstove koji najjasnije izražavaju ideološke pozicije o jeziku te potječu od autora s kanonskom pozicijom unutar književnosti na portugalskom jeziku i/ili dokumentiranim utjecajem na javne rasprave o jeziku. Takav pristup u skladu je s polazištima kritičke analize diskursa, koja se bavi tekstovima s većim društvenim i simboličkim značajem, budući da oni imaju izraženiju ulogu u oblikovanju javnih predodžbi o jeziku i reprodukciji jezičnih ideologija.

Za potrebe ovog rada analiziran je korpus od dvadeset pjesama suvremenih luzofonskih autora (Portugal, Brazil, Angola, Gvineja Bisau), izdvojenih iz šireg korpusa pjesama o jeziku zbog njihove dominantno ideološke i identitetske tematike kojom se bavimo. U samom je tekstu rada citirano, prepjevano i interpretirano sedam pjesama (ili ulomaka pjesama) koje smo ocijenili najreprezentativnijima za pojedine identificirane tematske tendencije.²

3. Rezultati

Na temelju uvida u korpus pjesama pisanih na portugalskom jeziku u razdoblju 20. i 21. st., identificirali smo dvije tematske tendencije među onima koje se bave jezikom: otvoreno ideološke, angažirane po pitanju nacionalnog i kulturnog identiteta (npr. Oswald de Andrade, Manuel Bandeira, Vasco Graça Moura), te estet-

¹ Charteris-Black (2004) kritičku analizu metafore provodi na većim korpusima i vidi ju kao središnji dio kritičke analize diskursa.

² Svi prepjevi pjesama u radu, kao i doslovni prijevodi dijelova pjesama koji se navode u samom tekstu rada, naši su.

sko-afektivne, one koje osjetilno i emotivno valoriziraju jezik (*Língua dos versos*, Eugénio de Andrade; *Poema de Helena Lanari*, Sophia de Mello Breyner Andresen; *Bocca della Verità*, José Tolentino Mendonça). Ova podjela ne negira činjenicu da su ideološki aspekti latentno prisutni i u drugoj skupini, već služi kao idejna linija kojom se ističe primarna funkcija diskursa u pojedinom tekstu. U otvoreno ideološkim pjesmama normativni okvir se izravno komentira i/ili se (kao svjestan politički izbor, a ne tek estetski izraz pjesničke slobode) koriste jezična sredstva koja s njim ulaze u metajezični dijalog, dok su afektivno-estetski elementi u funkciji oblikovanja stava o jezičnoj situaciji i, šire, propitivanja društvenih vrijednosti. U središtu interesa naše analize nalaze se upravo ideološki aspekti tematizacije jezika, odnosno način na koji pjesnički diskurs povezuje leksički, gramatički i stilski izraz s ideološkim uvjerenjima i porukama. Tako se među analiziranim pjesmama jasno razlikuju one koje reproduciraju dominantne jezične ideologije (*Lamento para a língua portuguesa*) od onih koje im se suprotstavljaju (npr. *pronominais*, *Língua Brasileira*).

3.1. Prema emancipaciji

S obzirom na bogatstvo književnog korpusa na portugalskom jeziku, kao i na specifičnu sociolingvističku problematiku koja je i oblikovala poetski diskurs, posebno se ističe poezija brazilskih autora i propitivanje odnosa između (književnog) jezika i kulturnog, odnosno, nacionalnog identiteta.

3.1.1. Problem brazilske norme

Kako bismo razumjeli na koji se način sociolingvistička panorama Brazila reflektira u suvremenoj brazilskoj poeziji, krenut ćemo od tripartitnog modela (Lucchesi 2002, Mattos e Silva 2004, Bagno 2019, 2001a) koji varijetete brazilskog portugalskog (na sociolektalnoj razini) s obzirom na status normiranosti opisuje kroz sljedeće razine: *norma-padrão*, *norma culta*, *norma popular*. Službeni standardni portugalski jezik, *norma-padrão*, snažno je ideologizirani model utemeljen na europskoj normi – koristi se isključivo u najformalnijim pisanim registrima.³ Za razliku od propisanog standarda, postoji i učena norma, *norma culta*, pojam koji obuhvaća realne jezične varijetete obrazovanih govornika urbanih sredina – Bagno ih naziva „privilegiranim varijetetima“ s obzirom na to da uživaju određeni društveni prestiž – riječ je o govornicima koji imaju pristup pisanoj kulturi, odnosno populaciji srednjeg i višeg sloja s formalnim obrazovanjem (prema većini definicija, višim od osnovnog). Nasuprot tome, narodni jezik, *norma popular*, koji Bagno opisuje kao stigmatizirane varijetete, obuhvaća neformalne govorne varijetete širokih slojeva stanovništva,

³ S obzirom na to da nikada nije u potpunosti zaživio, Bagno ističe da ga uopće ne smatra jezikom, već isključivo normom u pravnom smislu – propisom i nalogom, a s obzirom na društveni status definiranim kao „kriptirani kod dokse“ (2001a: 81).

pri čemu urbani vernakulari snažno niveliraju razlike između ruralnog i urbanog te se može reći da danas djeluju centripetalno i na samu pisanu normu (Faraco 2008). Proces je to započet masovnom urbanizacijom od kraja 1940. (danas 80% stanovništva živi u gradovima) i većim pristupom obrazovanju (Faraco 2021: 48). Ovakva jezična slika refleks je, jasno, povijesnih okolnosti oblikovanja brazilskog društva. Faraco (2008) ističe kako politička konsolidacija Brazila kao države tokom 19. st. nije bila popraćena formiranjem kolektivnog nacionalnog identiteta – državi je nedostajala nacija, što je iziskivalo intervenciju centralizirane i autoritarne vlasti, u prvom redu putem reforme obrazovnog sustava, a to podrazumijeva i promoviranje standardiziranog portugalskog jezika (Faraco 2018: 39).

Za potrebe kulturne identifikacije nameće se u tom kontekstu europska kultura, percipirana kao superiorna, što rezultira intenzivnom luzitanizacijom pisane norme. Za konzervativni, dominantni dio brazilske elite jedini pravi jezični model mogao je biti europski portugalski standard (simbol bjelačke, „napredne“ civilizacije) – model koji Faraco (2008: 112) karakterizira kao „arbitraran, artificijelan i anakron“. Dijelom je to reakcija na projekt brazilizacije književnog izraza Joséa de Alencara (1829. – 1877.), prvaka brazilskog književnog romantizma. U svrhu političke diskreditacije, Alencarovo književno djelo napada se i s obzirom na njegov tipično brazilski jezični izričaj – od jezičnih struktura ističe se proklitički položaj osobnih zamjenica, od tog razdoblja jedno od središnjih mjesta brazilskog preskriptivizma. U centar pažnje time dolaze vernakularni govori i jezični utjecaj populacije afričkog podrijetla te se propagira diskriminatorni diskurs o barbarskoj kontaminaciji „čistog“ portugalskog jezika. Projekt konstruiranja europeizirane bjelačke države uključuje nametanje ideologije jezičnog purizma i homogenizirane norme, prikazane kao reakcija na „prijetnju“ heterogene jezične stvarnosti i heterogenog (multietničkog i multirasnog) brazilskog društva. Tako formiran standardni jezik „duboko je disociran“ ne samo od narodnih govora već i od jezika tzv. obrazovanih govornika, i kao takav bio je i ostao disfunkcionalan, iako je služio i još uvijek služi kao instrument „simboličkog nasilja i sociokulturne diskriminacije“, kako procjenjuje Faraco (2008: 172–173).

Standard oblikovan u 19. stoljeću nije dakle nikada dobio uporište u praksi, ali je njegovim nametanjem čvrsto konsolidirana ideologija standardnog jezika i uloga norme kao instrumenta „simboličkog nasilja“ (Bourdieu 1991), što je i danas vrlo izraženo unatoč tome što su suvremeni normativni priručnici nešto fleksibilniji i otvoreniji prema realnoj normi.

Važno je spomenuti i drugi dio brazilske elite koji se zalagao za brazilizaciju pisanog jezika no iako Alencar u tom kontekstu govori o „nezaustavljivoj i neizbježnoj revoluciji“, čiji izvor u odgovoru portugalskim kritičarima pripisuje narodu, a ne književnicima (Jobim 2022: 447), taj projekt ipak isključuje puk i pučke govore.

Postoji, dakle, svijest o sociolingvističkoj stratifikaciji no odnos prema njoj je ipak ambivalentan. Učvršćuju se tako političke granice legitimnog i nelegitimnog jezika – jezika elite i jezika naroda (Faraco 2008).

3.1.2. U potrazi za autentičnim izrazom

Portugalski jezik kao tema suvremene brazilske poezije javlja se kao odgovor na smjer spomenute jezične politike začet u 19. st. U 20. stoljeću pitanje nacionalne kulture dolazi u prvi plan u razdoblju književnog modernizma koji je, prema tumačenju brazilskog teoretičara i povjesničara književnosti Antonia Candida (1999: 68), zagovarao svojevrsno prevrednovanje brazilske kulture s obzirom na to da se podudara s obilježavanjem stote godišnjice nezavisnosti 1922. te razdobljem ekonomskog boljitka. Osim popularizacije pitanja nacionalne kulture, modernizam donosi i snažan otpor prema estetskim konvencijama prethodnog razdoblja koji za sobom povlači i pitanje jezika. Gledano iz motrišta same estetsko-povijesne dimenzije, modernisti su, u svojoj „obrani slobode stvaranja i eksperimentiranja“, bili ponajprije u sukobu s akademskom estetikom svojih parnasovskih prethodnika koja je „okamenila poetski izraz“ (Candido 1999) putem larpurlartističke odanosti perfekciji metričke forme, upotrebe eruditskog vokabulara i gramatičkog purizma. Prva generacija modernističkih pisaca uzima jezik kao važan motiv svog estetskog projekta – kritike distance između zamišljene i stvarne jezične norme. Nasuprot veneraciji standardnog „Camõesovog“ jezika, modernisti se zalažu za upotrebu vernakularnih izraza, čime umanjuju, pa čak i obezvrjeđuju „svečanost i izvještačenu eleganciju“ akademske estetike svojih prethodnika (Candido 1999). Navedimo primjere iz lirike koji najbolje dočaravaju upravo rečeno: Olavo Bilac, prvak poezije parnasovskog naraštaja s kraja 19. stoljeća u svojoj pjesmi *Língua Portuguesa* kliče portugalskom jeziku kao posljednjem cvijetu Lacija (drevne pokrajine središnje Italije – kolijevci latinskog jezika i rimske kulture) poistovjećujući ga s Camõesovim idiomom. S druge strane, Manuel Bandeira, glasoviti pjesnik modernističkog naraštaja, u svojoj se pomalo manifestnoj pjesmi *Poética* (1970: 42) obrušava na pretjeranu odanost standardnoj matrici svojih parnasovskih prethodnika izriječkom ih prozivajući zbog gramatičkog i leksičkog purizma: „[...] Sit sam lirizma što se hvata rječnika / da provjeri je li riječ slučajno domaća. / Dolje puristi / Ja sam za sve riječi, pogotovo opće barbarizme / Za sve konstrukcije, pogotovo nepravilne sintakse / Sve ritmove, najviše one nebrojive [...]“⁴ i završava stihovima: *Não quero mais saber do lirismo que não é libertação* „Ne želim više čuti za lirizam koji nije oslobođenje“. Modernisti su zauzeli jasan stav i po pitanju tematike koja više nije govorila o mitološkim likovima, porculanskim vazama i kineskim ukrasima (kao kod devetnaestostoljetnih

⁴ *Estou farto do lirismo que pára e vai averiguar no dicionário/o cunho vernáculo de um vocábulo/ Abaixo os puristas/Todas as palavras sobretudo os barbarismos universais/Todas as construções sobretudo as sintaxes de exceção/Todos os ritmos sobretudo os inumeráveis [...]*

parnasovaca koji su svoju poetsku inspiraciju crpili iz grčko-rimske kulture). Sasvim suprotno, jedine prihvatljive teme bile su one koje su se odnosile na brazilski kulturni milje i svakodnevicu. Pritom takav zaokret u tematici prati i specifičan pogled na jezik nove poezije. On je, dakako, i omogućio da sam jezik (govorni) postane redovita tema lirskih pjesama.

Pjesma *pronominais* (1925) Oswalda de Andrada (1890-1954) obično se navodi (2023: 111) kao primjer specifičnosti modernističke tehnike, konkretnije, kao primjer odnosa modernista prema jeziku. Pritom se ističe kritički odnos pjesme prema parnasovskoj upotrebi jezika koja se služila iznimno kićenim stilom. Modernisti su se, suprotno tome, zalagali za jednostavnost (vokabulara) i nastojali se približiti svakodnevnom brazilskom govoru.

(1) *pronominais*

Dê-me um cigarro
Diz a gramática
Do professor e do aluno
E do mulato sabido
Mas o bom negro e o bom branco
Da Nação Brasileira
Dizem todos os dias
Deixa disso camarada
Me dá um cigarro.

zamjena⁵

Molio bih Vas jednu cigaretu
Tako kaže gramatika
Za profesora, đaka,
I za učenog mješanca
No dobar crnac i dobar bijelac
Brazilskoga roda
Reći će svakog dana
Mani se toga druže
Ajd' mi daj cigaru.

⁵ Izvorni naslov pjesme, *pronominais*, izravno aludira na motiv položaja nenaglašenih zamjenica u odnosu na glagol (*pronominais* je pridjev izveden od imenice *pronomie* 'zamjenica'). Smatrajući da doslovan prijevod naslova ne bi bio jasan s obzirom na nepodudaranje ciljanih struktura i njihova statusa u hrvatskom i portugalskom, u prepjevu je korištena riječ „zamjena“, koja sa „zamjenica“ dijeli isti korijen, a adekvatno upućuje na motiv „zamjene“ rigidnog standarda gramatikom realnog govora.

Obrana realne govorne i pisane produkcije prisutna je najprije na razini cijele pjesme u vidu jednostavnog izraza koji se može usporediti s proznim, kao i na razini odabira i tematizacije samog jezičnog repertoara, naznačeno u samom naslovu *pronominais* – pozicija klitičkih zamjenica je jedna od najžešćih meta normativne represije. Štoviše, pjesma ironizira jezični autoritet već prvim stihom koji upućuje na neformalnu situaciju u kojoj je iskaz formuliran rigidno normativno: *Dê-me um cigarro*. Prema europskom modelu, temeljna pozicija nenaglašenih zamjenica je enklitička (npr. *amo-te*). U drugom dijelu pjesme eksplicitno se destabilizira jezični autoritet, afirmacijom onog što je službeno katalogizirano i osuđivano kao pogrešno, a to je konstrukcija s proklitičkom pozicijom nenaglašene zamjenice (npr. *te amo*), tipična za brazilski portugalski:⁶ *Me dá um cigarro*. Premda je u prvom planu apologija vernakulara, autor se ujedno izriječkom pozitivno izjašnjava o govoru „dobrog crnca“ i „dobrog bijelca“ koji pripadaju „brazilskoj naciji“, što naglašava nacionalnu obojenost same poruke, anticipirajući Freyreovu sociološku poziciju koja valorizira multirasnu narav brazilskog društva (1933).

Odnos prema jeziku jasno je izražen i u poemi iz 1930., *Evocação do Recife* (2), Manuela Bandeira (1886. – 1968.), ključne figure brazilskog modernizma. Pjesma koja evocira prizore iz pjesnikova djetinjstva, dotiče se i polariziranosti sociolingvističke situacije u Brazilu potičući afirmaciju vernakulara i društveno uključivanje.

(2) Evocação do Recife

[...]

A vida não me chegava pelos jornais nem pelos livros
Vinha da boca do povo na língua errada do povo
Língua certa do povo
Porque ele é que fala gostoso o português do Brasil
Ao passo que nós
O que fazemos
É macaquear
A sintaxe lusíada
[...]

Sjećanje na Recife

[...]

Život nisam upijao iz novina ni iz knjiga
Nego iz usta puka na krivom jeziku puka
Pravom jeziku puka
Jer narod slatko zbori brazilskim portugalskim

⁶ Prokliza je zapravo konzervativno obilježje portugalskog jezika očuvano u brazilskoj varijanti, dok je enklitička pozicija zamjenica inovacija koja se širi u europskom portugalskom od 17. st.

A ono što mi činimo
Samo je loša imitacija
Luzitanske sintakse
[...]

U središtu je ovog dijela pjesme kritika kulturnog i institucionalnog autoriteta kao izvora znanja i iskustva (*A vida não me chegava pelos jornais nem pelos livros*) te sučeljavanje pisanog i govornog jezika, što je prije svega opozicija između europskog portugalskog standarda i autentičnog brazilskog varijeteta. Pjesnik ovdje preokreće tradicionalni vrijednosni sud iz govora naroda percipiranog kao pogrešnog u ispravan: *Vinha da boca do povo na língua errada do povo / Língua certa do povo*. Priznaje jezik naroda ne samo kao legitimno sredstvo izražavanja već i izvor estetske vrijednosti (*Porque ele é que fala gostoso o português do Brasil*), ujedno ismijavajući obrazovanu urbanu elitu koja imitira europski standard: *Ao passo que nós / O que fazemos / É macaquear / A sintaxe lusíada*. Ista ta elita realno također govori i piše „krivim narodskim govorom“, u situacijama u kojima ne postoji društveni ili institucionalni pritisak upotrebe standarda (Bagno 2019).

U primjeru 3 navodimo dio pjesme *No meio do caminho* (1928) C. D. de Andrade (1902. – 1987.), u kojoj se može iščitati implicitni dijalog s normativnim diskursom. Autor ovdje odlučno afirmira još jedno snažno proskribirano obilježje brazilskog portugalskog, a to je upotreba glagola *ter* u egzistencijalnom značenju (a ne samo u značenju posjedovanja), umjesto glagola *haver*, čime praktično ruši formalni jezični standard:

(3) No meio do caminho

No meio do caminho tinha uma pedra
tinha uma pedra no meio do caminho
tinha uma pedra
no meio do caminho tinha uma pedra.

[...]

Posred puta

Posred puta bio je kamen
Bio je kamen posred puta
Bio je kamen
Posred puta bio je kamen

[...]

Do danas je to meta normativne represije u formalnim pisanim registrima, iako je njegova takva upotreba potpuno generalizirana u organskom govoru, uključujući jezik „obrazovanih“, što znači da se radi o realnoj, uporabnoj normi.

Već u naslovu pjesme *Língua Brasileira*, (1928) Menottia del Picchie (1892. – 1988.) ekspliciran je ideološki zaokret – profilira se uloga jezika kao simbola odvajanja od portugalskog kolonijalnog naslijeđa u razdoblju kada Brazil razvija svoj nacionalni identitet.

(4) Língua Brasileira

O povo menino
no seu presépio de palmeiras
aguardou as oferendas de Natal.

A nau primeira
trouxe o Rei do Ocidente
que lhe deu o tesouro sem-par
o Cantar de Amigo,
dos Autos de Gil Vicente
e, depois, a epopeia de Camões.

No navio negreiro
veio o Melchior do mocambo
talhado em azeviche como um ídolo
benguela,
com a oferta abracadabrante e gutural
dos monossílabos de cabala.

Brazilski jezik

Novorođeni narod
U jaslicama od palmi
Čekao je božićne darove.

Prvim je brodom
Doplovio kralj Zapada
I donio mu blago neprocjenjivo
Pjesme o prijatelju,
Komade Gila Vicentea
A potom, Camõesov spjev.

Nos transatlânticos e cargueiros,
o Rei Cosmopolita,
que tem as cores do arco-íris
e os ritmos de todos os idiomas,
trouxe-lhe o régio presente
das articulações universais.

Os três reis fizeram um acampamento
das raças
e ensinaram o povo menino
a falar a língua misturada
de Babel e da América.

E assim nasceste,
ágil, acrobática, sonora, rica e fidalga,
ó minha língua brasileira!

Na brodu s robovima
Stigao je Melkior iz barake
Od crnog drva rezbaren kao benguelski
idol
S darom magičnim i guturalnim
Jednosložnica iz kabale.

Na onim prekoceanskim i teretnim
Kralj kozmopolita,
Kojeg krase dugine boje
I ritmovi svih jezika
Donijevši mu kraljevski poklon
Univerzalnih glasova.

Tri su kralja zasnovala tabor rasa
I naučila novorođeni narod
Govoriti miješanim jezikom
Babilona i Amerike.

I tako si rođen,
Okretan, akrobatski, zvučan, bogat i plemenit,
Moj jezik brazilski!

Kao što vidimo u samom naslovu, „portugalski“ jezik ovdje postaje „brazilski“, koji se u daljnjem tekstu prikazuje kao rezultat specifičnih etničkih i kulturnih kontakata. Taj jezični kontakt legitimiziran je ovdje strukturiranjem pjesme oko biblijskog motiva Triju kraljeva (*Reis Magos*) koji simbolički prikazuje tri temeljna utjecaja različitih kultura na formiranje brazilskog portugalskog: europske (priznaje se portugalsku baštinu kao jedan od dragocjenih slojeva no bez idealizacije), afričke (donose fonološke utjecaje), globalne (otvorenost prema integriranju različitih utjecaja). Jezik se metaforički opisuje kao hibrid Babilonskog miksa i američkog melting pota (*...a língua misturada / de Babel e da América*), što osnažuje ideju multikulturalnosti i pluricentričnosti. Kroz biblijski narativ promovira se ideja etničkog i jezičnog kontakta kao kulturnog bogatstva, a ne devijacije. Atributi kojima opisuje takav jezik jesu *ágil, acrobática, sonora, rica e fidalga* „okretan, akrobatski, zvučan, bogat i plemenit“, za razliku od, kako ćemo vidjeti kasnije u okviru konzervativnog diskursa portugalskog pjesnika Graça Moure, suprotne pozicije koja u kontaktu vidi prijetnju i kao rezultat portugalski jezik koji bi bio *incolor, inodora, insossa* „bezbojan, bezmirisan, bezukusan“.

Općenito uzevši, brazilski su modernistički nacionalizmi, kako ističe Luciana Stegagno Picchio (2004: 478), iznimno heterogeni, obuhvaćajući književne pokrete i pojave koje se međusobno razlikuju i po podrijetlu i po političkoj ideologiji. Tome se može dodati kako je ta heterogenost prisutna i u literarnom jeziku, koji prima (gramatičke i leksičke) utjecaje najrazličitijih provenijencija od indijanskih jezika te imigrantskih govora pa sve do kolokvijalnog govora, odražavajući na različite načine brigu za nacionalni izričaj.

3.1.3. O „propasti“ jezika

Dok smo emancipatorski diskurs oprimjerili tematizacijom otpora prema hegemoniji nametnutog standarda i afirmaciji vernakulara, otporom potaknutim specifičnim društveno-povijesnim okolnostima formiranja brazilskog društva, sljedeći poetski tekst, unutar drugačijeg kulturnog konteksta, primjer je konzervativnog diskursa u kojem prevladava briga zbog „ugroženosti“ norme. U portugalskom se javnom prostoru tijekom zadnjih desetljeća istaknulo više jezičnopolitičkih rasprava u kojima nerijetko sudjeluju istaknuti književnici, među kojima se osobito ističe portugalski pisac i političar Vasco Graça Moura (1942. – 2014.). U dugoj pjesmi *Lamento para a Língua Portuguesa* (5) (1997) iz zbirke *Uma carta no inverno*, Graça Moura iznosi svoje konzervativne stavove o jeziku, utemeljene na ideologiji standar-

dnog jezika i jezičnog purizma. Rafiniranim stilom pjesnik artikulira nezadovoljstvo općim stanjem i društvenim statusom portugalskog jezika, čime se ova pjesma uklapa u „tradiciju prigovaranja“ (*the complaint tradition*, Milroy 1999: 30), koju karakterizira nekoliko mitova o tome kako jezik funkcionira s obzirom na svoje unutarnje (strukturalne) i društvene dimenzije. U tom su kontekstu uobičajene apokaliptične vizije o propasti jezika, koje se povezuju s padom morala u društvu (Milroy 1998: 54; 1999: 32), a što je u suprotnosti s „dobrim starim vremenima“ kada se jezik koristio na „ispravan“ način (1999: 40–41). Takva se predodžba o jeziku, premda prikazana kao obrana njegove pravilnosti i briga za društvenu dobrobit, u konačnici pretvara u oblik simboličkog nasilja – tim više što se, kako ističe Lippi-Green (2012: 16), mit o standardnom jeziku širi iznimno lako i učinkovito.

Osim što vrlo samouvjereno ulaze u polemike s lingvistima, pisci nerijetko u široj javnosti imaju veći autoritet u pitanjima jezika nego znanstvena ekspertiza, čime znatno pridonose širenju jezičnih predrasuda, poput onih o propasti jezika. Posebno burne reakcije u javnim debatama o jeziku izazvala je pravopisna reforma pokrenuta 1991., a u užim krugovima i izrada novog rječnika Akademije znanosti u Lisabonu te problematika aktualizacije lingvističke nomenklature za osnovne i srednje škole (zamijenivši dokument iz 1967., konačno je definirana u reformskom priručniku *Dicionário Terminológico* 2008.), što je dovelo i do prijedora o zastupljenosti književnosti u nastavnim programima. Graça Moura je u svom publicističkom i književnom radu te javnom djelovanju općenito iznosio stav, tipičan za preskriptivističke kulture – koje u različitim kontekstima reproduciraju iste mitove, da Portugalci svoj jezik ne znaju ispravno ni govoriti ni pisati i da mlade generacije komuniciraju rudimentarno, leksički i sintaktički osiromašeno. Snažno se protivio zadnjoj reformi portugalskog pravopisa koju je ocjenjivao kao nasilje nad jezikom (v. Sarić i Bojić 2022). Osim toga, u svojim je javnim osvrtima iskazivao nezadovoljstvo portugalskom obrazovnom politikom i odnosom institucija, a posljedično mladih generacija, prema kulturnom naslijeđu kao nositelju nacionalnog identiteta. U središtu je njegovih stavova ideologija standardnog jezika prema kojoj je (pisani) standardni jezik jedini pravi jezik – homogen, logičan, čist, jedini potreban – te ga treba smatrati uzorom „devijantnim“ govornim varijetetima. U skladu s tom perspektivom, modernizacija lingvističke terminologije u školskim kurikulumima nepoželjna je promjena već zbog konceptualnog udaljavanja od tradicionalne gramatike (2005). Unutar ideološkog okvira prema kojem je „književni“ jezik najvrjedniji oblik jezičnog izraza (pa je stoga degradirajuće da se jezik opisuje i poučava izvan književnog modela, Graça Moura izražavao je nezadovoljstvo zbog osjećaja da se književnost marginalizira u nastavi portugalskog jezika, pribjegavajući hiperboličkom prigovoru da „lingvisti mrze književnost“. Ova je retorika, gotovo neizmijenjena, prenesena i u pjesmi *Lamento para a língua portuguesa*.

(5) Lamento para a língua portuguesa

não és mais do que as outras, mas és nossa,
e crescemos em ti. nem se imagina
que alguma vez uma outra língua possa
pôr-te incolor, ou inodora, insossa,
ser remédio brutal, mera aspirina,
ou tirar-nos de vez de alguma fossa,
ou dar-nos vida nova e repentina.
mas é o teu país que te destroça,
o teu próprio país quer-te esquecer
e a sua condição te contamina
e no seu dia-a-dia te assassina.

[...]

ruiu a casa que és do nosso ser
e este anda por isso desavindo
connosco, no sentir e no entender,
mas sem que a desavença nos importe
nós já falamos nem sequer fingindo
que só ruínas vamos repetindo.

[...]

matam-te a casa, a escola, a profissão,
a técnica, a ciência, a propaganda,
o discurso político, a paixão
de estranhas novidades, a ciranda
de violência alvar que não abranda
entre rádios, jornais, televisão.
e toda a gente o diz, mesmo essa que anda
por tal degradação tão mais feliz
que o repete por luxo e não comanda,
com o bafo de hienas dos covis,
mais que uma vela vã nos ventos panda
cheia do podre cheiro a que tresanda.
foste memória, música e matriz
de um áspero combate: apreender
e dominar o mundo e as mais subtis
equações em que é igual a xis
qualquer das dimensões do conhecer,
dizer de amor e morte, e a quem quis
e soube utilizar-te, do viver,
do mais simples viver quotidiano,

de ilusões e silêncios, desengano,
sombras e luz, risadas e prazer
e dor e sofrimento, [...]

agora que és refugo e cicatriz
esperança nenhuma hás-de manter:
o teu próprio domínio foi proscrito,
laje de lousa gasta em que algum giz
se esborratou informe em borrões vis.
de assim acontecer, ficou-te o mito
de haver milhões que te uivam triunfantes
na raiva e na oração, no amor, no grito
de desespero, mas foi noutro atrito
que tu partiste até as próprias jantes
nos estradões da história: estava escrito
que iam desconjuntar-te os teus falantes
na terra em que nasceste, eu acredito
que te fizeram avaria grossa.
não rodarás nas rotas como dantes,
quer murmures, escrevas, fales, cantes,
mas apesar de tudo ainda és nossa,
e crescemos em ti. nem imaginas
que alguma vez uma outra língua possa
pôr-te incolor, ou inodora, insossa,
ser remédio brutal, vãs aspirinas,
ou tirar-nos de vez de alguma fossa,
ou dar-nos vidas novas repentinas.
enredada em vilezas, ódios, troça,
no teu próprio país te contaminas
e é dele essa miséria que te roça.
mas com o que te resta me iluminas.

Žalopojka nad portugalskim jezikom

nisi bolji od drugih, ali si naš,
i u tebi smo rasli. nije zamislivo
da bi te ikoji drugi jezik ikad mogao
lišiti boje, mirisa, okusa,
biti tako moćan lijek, čisti aspirin,
isti nas čas izvući iz kakve crne rupe,

udahnuti nam život nov i svjež.
no tvoja te vlastita zemlja gaji,
tvoja te vlastita zemlja zaboravit' želi
i ta te okolina truje
iz dana u dan te ubija.

[...]

srušio se dom koji činiš našem biću
i ono zato živi u sukobu
s nama, u osjećanju i poimanju,
ali nas taj sukob ne dotiče
nego već zborimo ni ne mareći za to
što samo ruine iznova izgovaramo.

[...]

ubija te škola, kuća, struka,
tehnika, znanost, propaganda,
politički diskurs, strast za
stranim novitetima, začarani krug
nasilja bezumnog što ne posustaje
s radiostanica, novina, televizija.
i svi to kažu, pa čak i oni koji žive
u tom poniženju, utoliko sretniji
što ih puka navika vodi, a ne vladaju sobom,
s dahom hijena iz jazbina,
poput jedra koje vjetar savija,
koje na trulež zaudara.

bio si sjećanje, glazba i matica
ljute bitke: osvojiti svijet, ovladati
njime i najfinijim jednadžbama
u kojima je nepoznanica
svaka dimenzija spoznaje,
govoriti o ljubavi i smrti, onome
tko te htio i umio koristiti, o životu,
o najobičnijem svagdašnjem životu,
o obmanama i tišinama, razočaranju,
sjeni i svjetlu, smijehu, užicima
i o boli i patnji. [...]

sada kad si otpadak i ožiljak
nema za te više nikakve nade:
tvoje ti je vlastito carstvo zabranjeno,
ko kamena ploča izlizana na kojoj se kreda
razmazala u ružne žvrljotine.

od svega ti toga ostade mit
da te milijuni zavijajuć' kliču
u srdžbi i u molitvi, u ljubavi, u očajničkom
kriku, al' druga je tebe zabluda
zavela na stranputice povijesti: zapisano je bilo
da će te raščiniti tvoji govornici
u zemlji gdje si rođen, ja vjerujem
da ti je kobna šteta nanesena.
nećeš otkrivati svijet kao nekoć,
koliko god šaputao, pisao, govorio il pjevao,
no unatoč svemu još uvijek si naš,
i rastemo u tebi, ne možeš zamisliti
da bi te ikoji drugi jezik ikad mogao
lišiti boje, mirisa, okusa,
biti tako moćan lijek, pravi aspirin,
isti nas čas izvući iz svake crne rupe,
udahnuti nam živote nove i svježje.
opkoljen podlostima, porugom, mržnjom,
u svojoj si vlastitoj zemlji otrovan,
od nje je ova bijeda što te proždire.
no i od onog što od tebe osta ja sam obasjan.

Tekst započinje stihovima *não é mais do que as outras, mas é nossa, e crescemos em ti*, kojima se jeziku pridaje status zajedničkog kulturnog dobra i time odmah uspostavlja nostalgican, emotivan ton. Međutim, pojam portugalskog jezika u pjesmi je implicitno sveden na model standardnog portugalskog jezika. To je ujedno elitizirani model jezika, što je prikriveno prvim licem množine koje poziva na kolektivni identitet – jezik je prostor pripadanja, zajedništva, on nas afektivno veže za državu i naciju. Retorička strategija korištenja prvog lica množine (kod glagolskih oblika ili posvojnih zamjenica, npr. *ruiu a casa que é do nosso ser; nós já falamos nem sequer fingindo / que só ruínas vamos repetindo; mas apesar de tudo ainda é nossa*) upućuje ne samo na dojam univerzalnog iskustva i kolektivnu odgovornost, već na ovaj način autor sebe pozicionira unutar zajednice i time prikrija svoje privilegirano mjesto u društvenoj hijerarhiji, odnosno svoju podršku eliti – onima koji si prisvajaju pravo odlučivanja o tome što je prestižno i tko je prestižni govornik (Davies 2012). Tako iskazana briga za kolektiv poziva na povjerenje dok zapravo nameće viziju dominantne klase, odnosno u potpunosti ignorira dinamični kontinuum koji definira svaki jezik i potrebe govornika. Štoviše, portugalski jezik prikazuje se kao kulturni artefakt koji treba zaštititi, paradoksalno, čak i od vlastitih govornika (osim ako se ne radi o onima koji se uklapaju u sliku „prave vrste govornika“, dodao bi Davies (2012: 55).

Osim toga, spomenuti stih *e crescemos em ti* upućuje na metaforu JEZIK JE OBJEKT/POSUDA.⁷ Poimanje jezika kao fizički diskretnog, fiksnog entiteta jedan je od najraširenijih jezičnih mitova, visokokonvencionaliziranih čak i u samom akademskom diskursu u području bilingvizma (Jansen i dr. 2021). Jansen i dr. podsjećaju kako je zamisao da su jezici fizički lako razlučivi entiteti s homogenom i statičnom strukturom izravno u skladu s mitom o standardnom jeziku, prema kojem je pisani, standardni jezik praktički sinonim za jezik. Metafora objekta javlja se u više pjesničkih izraza: *ruin a casa que és do nosso ser* (jezik je kuća, fizički prostor, ovdje metaforičko utočište koje je uništeno), *no teu corpo de tempo e liberdade* (jezik kao tijelo koje se prostire u vremenu i slobodi, ali ipak sugerira konačnost), *agora que és refugio e cicatriz* (jezik je otpadak i ožiljak, entitet koji može biti oštećen), *laje de lousa gasta* (jezik je istrošena površina).

Metafora objekta (rekurzivno primjenjiva na sve jezične razine) osnova je purističkih stavova o jeziku. Ako je jezik konceptualiziran kao objekt, on kao fizički entitet može biti oštećen ili pak personificiran pa onda branjen ili napadan u okviru metafore rata (Jansen 2021: 69). Pjesnik tako poseže za metaforom ubojstva i implicira time krizu društvenog morala: *e a sua condição te contamina / e no seu dia-a-dia te assassina*. Nadalje, to što se jezik prikazuje kao fizički jasno omeđen entitet vodi do konceptualizacije samog kulturnog identiteta kao omeđenog, fiksnog i povezanog sa specifičnim jezičnim varijetetom (Davies 2012: 58).

Putem metafore objekta očituje se i ideologija jezičnog purizma (izolacionizma), koja podrazumijeva vjerovanje da je najautentičniji onaj varijetet koji je izoliran i netaknut od vanjskih utjecaja (Bucholtz 2003: 404 prema Davies 2012). U početnim stihovima iskazana je ideja da jezični kontakt dovodi do narušavanja jezične autentičnosti. Utjecaj drugih jezika prikazuje se kroz metafore „incolor, inodora, insossa“ – gubitak boje, mirisa i okusa – čime se sugerira gubitak jezičnog bogatstva, ekspresivnosti i „čistoće“ portugalskog jezika. Jezik se dakle poistovjećuje s materijalnim, osjetilno prepoznatljivim entitetom čije se kvalitete mogu mjeriti intenzitetom fizičkih osobina. Takva poetska pozicija dosljedno se nastavlja u kasnijim stihovima, gdje se optužuje, osim govornika, institucije i medije za nebrigu o jeziku: *matam-te a casa, a escola, a profissão, / a técnica, a ciência, a propaganda, / o discurso político, a paixão / de estranhas novidades, a ciranda / de violência alvar que não abranda / entre rádios, jornais, televisão*. Jezik kao personificirani metaforički objekt ugrožen je dakle sustavno, a od institucija se očekuje da vrše kontrolu. Prikazujući ga ovim stihovima kao žrtvu agresije, autor mobilizira osjećaj empatije i opasnosti i time maskira stvarnog nositelja moći i simboličkog nasilja u jezičnoj/

⁷ Rekurzivno povezana s tim je i metafora JEZIČNE KOMPONENTE SU OBJEKTI. Bliska metafori objekta je i metafora JEZIK JE TVAR (ponajprije tekućina) što podupire ideju o homogenoj strukturi jezika, a osim toga sugerira da su govornici uronjeni u jezik, tvar koja djeluje na njih (Jansen i dr. 2021).

društvenoj hijerarhiji. Čitatelj je time pozvan braniti hegemoniju norme, odnosno zanemariti pluralnost jezičnih praksi i svojih stvarnih jezičnih potreba.

Purističke ideje, iako drugačijim, humorističnim stilom, prenosi i portugalski pisac i televizijski kritičar Mário Castrim (1920. – 2002.). U anegdotalno oblikovanoj pjesmi *Help!* (iz Gomes i Cavacas 2005: 35) ugroženost je iskazana, personifikacijom portugalskog jezika koji, ironično, na engleskom zaziva pomoć iz televizora, dok je lirski subjekt spreman na obranu starinskom puškom. Na razini pjesničke slike time se uspostavlja tenzija između medija i globalizacijskih utjecaja s jedne strane te potrebe za obranom koja se može osigurati poštivanjem tradicije.

(6) Help!

Certa noite em qualquer parte
„Help! Help!“ ouvi gritar.

Agarrei no bacamarte,
pus-me em pé pronto a atacar.
Busquei no armário, na mesa.
„Help!“ tornou o clamor.

Acendi a luz,
Por fim entendi a empresa
era a Língua Portuguesa
dentro do televisor.

Help!

Jedne noći tko zna koje
„Help! Help!“ začuh krike.
Maših se kubure svoje
I skočih na noge za napad spreman.
Provjerih ormar, stol.
„Help!“ vapaj se vrati.

Upalih svjetlo.
Napokon shvatih odakle to
Da to portugalski jezik
U televizoru pati.

Vraćajući se na analizu Graça Mourininih reprezentacija jezika, zamjećujemo kako strategijom ikonizacije jezik postaje osnova vrednovanja moralnih osobina govornika. Jezik se u tom kontekstu poima kao ikonička reprezentacija društvene skupine,

kao da jezična obilježja odražavaju inherentnu prirodu govornika (Irvine i Gal 2000: 37–38) – „dobar“ jezik signalizira moralne i intelektualne vrline. Iz pozicije jezičnog autoriteta i moralne superiornosti autor kritizira čitavu govornu zajednicu, čiji jezik ikonizira kognitivne nedostatke njegovih govornika: *ficou-te o mito / de haver milhões que te uivam triunfantes*. Govornici su ovdje ne samo nekompetentni, već upravo dehumanizirani – oni više ne govore, već zavijaju. Time se standardni jezik, zamišljen kao statičan i zatvoren sustav, prikazuje kao preduvjet racionalnog mišljenja – iskazivanja „najbolje“ misli ovisi o obilježjima koda.⁸ Osim što perpetuira još jedan mit o funkcioniranju jezika, važno je imati na umu da personifikacija jezika, koju smo vidjeli i kod Graça Moure i kod Castrima, u ovom kontekstu nije bezazlena, već ima svoju ideološku poruku i politički efekt: jezični varijeteti koji odstupaju od zamišljenog modela (standarda) nisu dostojni prostora javnog izražavanja.

Iako diskurs poput Graça Mourinog dominira javnim prostorom (kroz preskriptivne priručnike, obrazovne materijale, intervencije u medijskim kanalima), čuju se ipak i drugačiji glasovi. Angolski pjesnik Manuel Rui (1941. –) u pjesmi *Semba da Nova Ortografia* (2009) pruža primjer otpora prema konzervativnoj jezičnoj ideologiji.⁹

(7) Semba da Nova Ortografia

Ler em voz alta é declinar a vida inteira das
Palavras escritas
Agora mais bonitas do que antes
Pois foram libertadas consoantes
Aqueelas que estavam escritas mas não se liam
coitadas
Ficavam mudas e não se ouviam porque tristes e
amuadas.
[...]

Semba novog pravopisa

Čitati naglas je deklinirati čitav život
Pisanih riječi
Leksema ljepših no što su prije bili
Zato što su suglasnici slobodu dobili

⁸ Primjere kako ideologija standardnog jezika na sličan način ikonizira govornike hrvatskog koji se ogriješe o standard kao neracionalna bića nalazimo u Starčević i dr. (2019), uključujući karakterizaciju upotrebe „pogrešnog“ oblika riječi kao „režanje“ (2019: 84–85).

⁹ V. također rad *Jezik kao sredstvo otpora u književnostima luzofonih afričkih zemalja* (2016), gdje se na primjeru angolskog autora Luandina Vieira razmatraju transgresivne književno-jezične prakse odstupanja od europske norme portugalskog ali u kolonijalnom kontekstu.

Oni što su se pisali ali nisu se čitali bijedni
Bili bez glasa i nisu se čuli, tako tužni i nijemi.
[...]

Ovdje pjesnik ironičnim i afirmativnim tonom tematizira reformu portugalskog pravopisa. Jednostavnim, kolokvijalnim stilom simbolički slavi pravopisne promjene kao čin oslobođenja („oslobađanja“ nijemih suglasnika – onih koji su se prije pisali, ali se nisu izgovarali): *Pois foram libertadas / consoantes / Aquelas que estavam escritas mas não se liam / coitadas*. Pravopisna reforma dovela je i do estetskog unapređenja (riječi su „sada ljepše nego prije“: [...]) *Palavras escritas / Agora mais bonitas do que antes*. U nastavku pjesme, šaljivim igrama riječima oprimjerene su ključne pravopisne promjene.

4. Diskusija

Analiza tematizacije jezika u suvremenoj luzofonskoj poeziji pokazala je da se u poetskom diskursu mogu prepoznati dvije osnovne ideološke tendencije. S jedne strane, emancipatorski diskurs predstavlja borbu za simboličko i efektivno priznanje realnog govora, dok purističko-konzervativni diskurs, s druge strane, iskazuje brigu za „propadanje“ jezika u ime zaštite nacionalnog identiteta na osnovi tradicije i veze s naslijeđem. Tematizacija jezika u analiziranim poetskim tekstovima pritom podrazumijeva dvije vrste strategija: eksplicitan komentar koda i govornika (npr. *pronominais*, *Lamento para a língua portuguesa*) te s njime povezanih društvenih i identitetskih pitanja i/ili odabir jezičnih sredstava, odnosno odstupanje od očekivanih normi, čime sam jezični izraz postaje čin diskursivne proizvodnje novog hijerarhijskog poretka (npr. *No meio do caminho*).

Istaknuti primjer emancipatorskog diskursa je pjesništvo brazilskog modernizma koji se bori protiv artificijelnog i rigidno zamišljenog standarda, uz program emancipacije samosvojnih nacionalnih identiteta. Strategije koje se pritom koriste su raznolike, od ironizacije autoriteta, preko svojevrsnog prkošenja normi posezanjem za izrazima organskog govora, do posezanja za univerzalnim (biblijskim) narativom kojim se slavi jezična „hibridnost“. No unatoč zalaganjima modernističkih pisaca, Faraco (2008: 128) zaključuje kako njihova kritička nastojanja nisu uspjela transformirati sustav jezičnih ideologija koji definira društveni status govornika; rigidna, artificijelna norma ostala je ideološka referentna točka. Nisu tome osobito doprinijeli niti lingvistički doprinosi i sociolingvistička istraživanja, što dodatno potvrđuje otpornost dominantnih jezičnih ideologija – raskorak između realne norme i nametnutog modela do danas je duboko ukorijenjen u brazilskom društvu.¹⁰

¹⁰ Afirmativne tendencije podudarne modernističkim predodžbama o jeziku možemo pratiti i u radu brazilskih lingvista tijekom 20. stoljeća i kasnije: osim što su posvećeni strukturnom i sociolin-

Primjer purističko-konzervativnog diskursa je u prvom redu pjesma *Lamento para a língua portuguesa* u kojoj autor reproducira niz tradicionalnih mitova o jeziku, npr. mit o standardnom jeziku (dijalektu) kao suštinskoj definiciji jezika – kontinuum varijeteta koji čine portugalski jezik je diskvalificiran; mit o jeziku fiksiranom u idealnoj, „čistoj“ formi – jezične promjene i jezični kontakt su dekadentni fenomeni, štoviše, pokazatelji su moralnog i kulturnog propadanja društva. Graća Mourina lamentacija funkcionira kao diskursivni prostor borbe za reafirmaciju hijerarhije moći i kontrole nad kulturnim kapitalom – iza eksplicitnog narativa o nostalgiji i brizi za kolektivni identitet promovira se ideologija standardnog jezika, kojom kulturne elite učvršćuju svoj autoritet. Iako kritizira institucije zbog nedovoljne rigidnosti i gubitka kontrole, u svojoj se biti uklapa u okvir dominantnih ideologija: standardni jezik je homogen sustav i najbolji kod, povijesni stadiji jezičnog razvoja superiorniji su od aktualnih, portugalski jezik je „čist“ i takav treba ostati, govornici koji ne poštuju jezični „autoritet“ uništavaju jezik i time postaju društveno-moralno neprihvatljivi.

5. Zaključak

Provedeno istraživanje, u kojem smo se poslužili ponajprije metodologijom kritičke analize diskursa, pokazalo je da se portugalski jezik u analiziranom korpusu suvremene luzofonske poezije prikazuje kroz dvije ideološke perspektive, jednu koja osporava kulturni i jezični autoritet i drugu koja ga podržava. U korpusu su registrirane i pjesme koje jeziku pristupaju primarno s estetsko-afektivnog stajališta, bar prividno lišene ideoloških motiva, no one su s obzirom na zadane ciljeve rada ostale izvan fokusa ovog rada. Što se tiče oblikovanja samog pjesničkog „narativa“ prilikom tematizacije jezika, utvrdili smo dvije vrste prevladavajućih strategija: eksplicitni komentar koda i s njim povezanih društveno-identitetskih pitanja ili pak oslanjanje na sam jezični izraz, u smislu odstupanja od jezičnih normi koje nameće službeni standard.

Mogućnost da se poezija čita kao specifičan oblik jezičnog aktivizma, ali i kao sredstvo učvršćivanja konzervativnih predodžbi o (portugalskom) jeziku, poticaj je za daljnje istraživanje ove teme, uz uključivanje drugih književnih žanrova u analizu jezičnih ideologija.

gvisičkom opisu govornih varijeteta, bave se i političkim statusom brazilskog portugalskog u odnosu na europski. Neki – najistaknutiji među njima je Bagno (2001b) – nastoje izdvojiti strukturne razlike brazilskog i europskog portugalskog koje prikazuju kao „dokaz“ da je brazilski portugalski zaseban jezik. Međutim, ovaj je postupak metodološki neutemeljen: posebnost jezika ne dokazuje se popisivanjem razlika prema drugome i potkrjepa za političko-ideološko pitanje ne može se premjestiti u područje jezične tipologije i deskriptivne lingvistike.

Literatura

- Andrade, Carlos Drummond de. 2006. *Poesia completa*. Rio de Janeiro: Nova Aguilar.
- Andrade, Oswald de. 2023. *Poesias reunidas*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- Bagno, Marcos. 2001a. Norma lingüística & preconceito social: questões de terminologia. *Vere-das: Revista de Estudos Linguísticos* 5(2). 71–83. <https://www.ufjf.br/revistaveredas/files/2009/12/cap063.pdf>
- Bagno, Marcos. 2001b. *Português ou brasileiro? Um convite à pesquisa*. 2. izd. São Paulo: Parábola.
- Bagno, Marcos. 2019. *Objeto língua*. 1. izd. São Paulo: Parábola.
- Bandeira, Manuel. 1970. *Poesia*. Rio de Janeiro: Agir.
- Bauer, Laurie; Trudgill, Peter. 1998. *Language myths*. London: Penguin Books.
- Bilac, Olavo. 1919. *Tarde*. Rio de Janeiro: Livraria Francisco Alves.
- Bojić, Majda; Lanović, Nina. 2016. Jezik kao sredstvo otpora u književnostima luzofonih afričkih zemalja. U Cergol Kovačević, Kristina; Udier, Sanda Lucija (ur.), *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja*, 63–76. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and symbolic power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Candido, Antonio. 1999. *Iniciação à literatura brasileira: resumo para principiantes*. São Paulo: Humanitas.
- Charteris-Black, Jonathan. 2004. *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230000612>
- Davies, Winifred V. 2012. Myths we live and speak by: Ways of imagining and managing language and languages. U Hüning, Matthias; Vogl, Ulrike; Moliner, Olivier (ur.), *Standard languages and multilingualism in European history*, 45–70. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Del Picchia, Menotti. 1958. *Poesias*. São Paulo: Martins.
- Faraco, Carlos Alberto. 2008. *Norma culta brasileira: desatando alguns nós*. São Paulo: Parábola Editorial.
- Faraco, Carlos Alberto. 2018. Aspectos da história socioeconômica e linguística do Brasil. *Diadorim* 20(posebni broj). 23–52.
- Gomes, Aldónio; Cavacas, Fernanda. 2005. *Oralidade*. Lisboa: Clássica Editora.
- Irvine, Judith T.; Gal, Susan. 2000. Language ideology and linguistic differentiation. U Kroskrity, Paul V. (ur.), *Regimes of language*, 35–84. Santa Fe: School of American Research Press.
- Jansen, Stefanie; Higuera del Moral, Silvia; Barzen, Johannes Stephan; Reimann, Patrick; Opolka, Michael. 2021. *Demystifying bilingualism: How metaphor guides research towards mythification*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-87063-8>
- Jobim, José Luís. 2022. The language of Brazilian modernism: A comparative perspective. *Matraga* 29(57). 443–453.
- Lippi-Green, Rosina. 2012. *English with an accent: Language, ideology and discrimination in the United States*. 2. izd. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203348802>
- Lucchesi, Dante. 2002. Norma linguística e realidade social. U Bagno, Marcos (ur.), *Linguística da norma*, 63–92. São Paulo: Loyola.
- Machin, David; Mayr, Andrea. 2012. *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction*. Los Angeles: Sage.

- Mattos e Silva, Rosa Virgínia. 2004. *Ensaio para uma sócio-história do português brasileiro*. São Paulo: Parábola.
- Milroy, James; Milroy, Lesley. 1999. *Authority in language: Investigating Standard English*. 3. izd. London: Routledge.
- Neves, Marco. 2018. *História do Português desde o Big Bang*. Lisboa: Guerra & Paz.
- Neves, Marco. 2021. *Dicionário de erros, falsos e mitos do português*. Lisboa: Guerra & Paz.
- Rui, Manuel. 2009. *O semba da nova ortografia*. Luanda: União dos Escritores Angolanos.
- Sarić, Daliborka; Bojić, Majda. 2022. Reforma portugalskog pravopisa. *Strani jezici* 51. 55–75.
- Starčević, Anđel; Kapović, Mate; Sarić, Daliborka. 2019. *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf.
- Stegagno Picchio, Luciana. 2004. *História da literatura brasileira*. Rio de Janeiro: Nova Aguilar.
- van Dijk, Teun A. 1993. Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society* 4(2). 249–283. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>
- Wodak, Ruth; Meyer, Michael (ur.). 2001. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage.

THEMATIZATION OF LANGUAGE IN CONTEMPORARY LUSOPHONE POETRY

Within the framework of research on language ideologies and critical discourse analysis, this article examines the ways in which the Portuguese is represented in contemporary poetry written in Portuguese. From a corpus of poetic texts by eminent lusophone authors (Oswald de Andrade, Manuel Bandeira, Menotti del Picchia, Manuel Rui, Vasco Graça Moura), we selected ideologically engaged poems that thematize the social status of the Portuguese language and its speakers. The central focus of the study is the identification of language ideologies present in these texts and their relation to relevant socio-historical and literary contexts, as well as to specific linguistic devices and discursive strategies employed in the articulation of ideological positions. The analysis reveals the existence of two main types of poetic discourse on the Portuguese language: an emancipatory discourse and a purist-conservative one. The emancipatory discourse, prominent in the poetry of the Brazilian modernists, is characterized by the contestation of cultural and linguistic authority shaped by the European Portuguese standard and by the promotion of a norm closer to the vernacular. The purist-conservative discourse, exemplified primarily by the work of the Portuguese poet Vasco Graça Moura, relies on institutionally supported ideologies grounded in non-empirical assumptions about language. Poetic reflections on language are expressed both through explicit questioning and, implicitly, through the use of linguistic structures that function either to reinforce or to destabilize the normative framework.

Keywords: poetry, Portuguese, language ideologies, critical discourse analysis

Adrese autorica:

Daliborka Sarić

Filozofski fakultet

HR – 10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3

dsaric@ffzg.unizg.hr

Majda Bojić

Filozofski fakultet

HR – 10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3

mbojic@ffzg.unizg.hr

Nina Lanović

Filozofski fakultet

HR – 10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3

nlanovic@ffzg.unizg.hr